

Kiss Domokos

KÉSŐI IMA

Nagyon megvert engem az Isten ezzel a gazos, útszéli hittel.

Adhatott volna szebbet, jobbat, olyat, hogy elálmosodjak.

Adhatott volna olyat mint másnak, vakot, színtelent, nem ilyen lázast

nem ilyen pirost, lüktetőt, ömlőt, adhatott volna a rosszabbik többlől.

Adhatott volna kegyelmesebbet, csöndes viszketést eldurvult sebben.

Puha hit-pelyvát, vágottat, régít, aminek próféták elszopták az élit.

Adhatott volna, de meg akart verni, hitlenből hiteset akart felnevelni.

Adhatott volna, de meg akart látni: összes többi között hol van ez a másik.

Ez a másik, akit a tarlóra küldött, akit tévedésből a mellére tűzött,

akinek nem adott, de akitől várta, hogy hitté rothadjon akaratossgága.

EVANGÉLIKUS

EGYHÁZ

Rehabilitálta-e az evangélikus egyház Ordass Lajost?

Válasz Frenkl Róbertnek

Az E&V 11. számában közölt előadásomra Frenkl Róbert éles hangú cikkkel válaszolt a lap 14. számában „Ordass Lajos - az egyházépítő püspök” címen. Sajnos a cikkem a sok sajtóhibán kívül az eredeti szövegeimtől eltérő, értelemzavaró hibát is tartalmazott: én ugyanis sem az Evangélikus Élet Szépfalusi-intervjúját, sem Szebik Imre nevét - a kéziratomban - nem a Keresztény Igazság 9. számának kerekasztal-beszélgetésével hoztam összefüggésbe.

Rátérve azonban a tartalmi dolgokra, mindenekelőtt én is a fő kérdést exponálom: *rehabilitálta-e az evangélikus egyház Ordass Lajost?* Az előadásomban azt állítottam, hogy „a közhiedelem ellenére” ez még nem történt meg. Frenkl Róbert - úgy véli - „tényszerűen cáfolja” állításomat, amikor cikkében közli a Déli Evangélikus Egyházkerület Presbitériumának 1990 május 17-én hozott közleményét, amely „Határozat D. Ordass Lajos püspök 1958-ban hivatalából történt elmozdításáról” címen jelent meg az Evangélikus Élet 1990 június 1. számában.

Az előadásomat bíráló cikkében Frenkl Róbert hallgat arról, hogy ezt az álláspontot nem egyedül képviselem. Pedig ezen az állásponton van *Lars Olaf*

Anderson svéd lelkész is, aki egy svéd egyházi újságban írt cikkében arra a következtetésre jut, hogy Ordass Lajos rehabilitálása még nem történt meg. Ennek a véleményének adott hangot *Dr. Boleratzky Lóránd* az Ordass Lajos Baráti Kör (OLBK) elnöke az OLBK 1991 április 27-i közgyűlésén. Frenkl Róbert elhallgatja, hogy Boleratzky Lóránd zsinati tag egy farsori zsinati fórumon nyilvánosan is kifogásolta, hogy Ordass Lajos rehabilitálása még nem történt meg. Az előadásomban kifejtett véleményemmel tehát nem vagyok egyedül. Válaszomban támaszkodni fogok Boleratzky Lóránd publikálás előtti, friss frászára: „Megtörtént-e Ordass Lajos püspök egyházi rehabilitációja?”, s kézírata rendelkezésre bocsátásáért ezúton is köszönetet mondok neki.

A „Határozat” elemzése

Először azonban az említett „Határozatot” elemezem. Kérem az olvasót, vegye kezébe a Frenkl Róbert cikkében is - nagyon helyesen - közölt „Határozat” szövegét.

1. A „Határozat”-ot a Déli Egyházkerület Presbitériuma hozta, s ezért az nem cáfolja azt

az állításomat, hogy a Magyarországi Evangélikus Egyház (azaz az Országos Presbitérium) „mind a mai napig hivatalosan nem reagált”, azaz nem deklaráta Ordass Lajos rehabilitálását.

2. Azt írtam továbbá, hogy „Ordass második elmozdítását tudomásom szerint semmilyen rehabilitáció sem mondta törvénytelennek” (12.1). A „Határozat”-ban sem a „rehabilitáció”, sem a „törvénytelen” kifejezések nem szerepelnek, tehát a „Határozat” nem tartalmazza annak elnevezőjét, amit én említettem.

3. Való igaz, hogy a „Határozat” első pontja némi reménnyel kecsegteti az olvasót, hiszen azt állítja, hogy Ordass Lajos haláláig, 1978 augusztus 14-ig „egyházunk törvényes püspöke volt”. Ám ennek az állításnak a konzekvenciáit nem bontja ki a szöveg, s a következő kérdéseket hagyja az olvasóban:

- a) ezek szerint a Déli Egyházkerületnek 1958 és 1978 között két törvényes püspöke volt?
- b) ám ha csak egy törvényes püspöke lehet egy egyházkerületnek, akkor Káldy Zoltán a fentiek értelmében csak *de facto* nem pedig *de jure* püspöke volt az egyházkerületnek? (Megjegyzem, hogy Frenkl Róbert feltűnően hallgat arról az általam exponált kényes kérdéstről. Az én

logikámmal szemben azt szokták egyébként felhozni, hogy ha a püspök törvénytelen volt, akkor minden intézkedés, lelkészszentelés, stb. is törvénytelen volt. Ez a logika azonban téves: az a tény, hogy nem éltünk jogállamban nem jelenti azt, hogy Frenkl Róbert orvosi vagy az én tanári diplomám érvénytelen lenne.)

c) Mit jelent az az eufemisztikus kifejezés, hogy „megakadályozták”? Nem arról van inkább szó, hogy törvénytelenül elmozdították? S ha csak „akadályozták”, kik voltak azok?

4. A „Határozat” 2. pontja az 58-as elmozdítás szempontjából redundáns, hiszen az 1956-os rehabilitációval foglalkozik. Am figyelemreméltó, hogy akkor még a Magyarországi Evangélikus Egyházegylet törvényszéke foglalkozott az ügygel (798/1956.sz.), ami viszont most nem így történt.

5. A 3. és 4. pont csak történeti tényeket említi, értékelés, ill. minősítés nélkül, tehát semmiképpen nem tekinthető rehabilitációnak.

6. Az 5. pont az 58-as elmozdítás szempontjából szintén redundáns, hiszen mindössze Szépfalusi István bécsi lelkészünk (sic) érdemeit méltatja az Önéletrajzi írások kiadása kapcsán. (Az olvasónak az az érzése, hogy inkább Szépfalusi rehabilitálása történik meg, természetesen erre is szükség van, de nem itt.)

7. Az 1990 május 7-én kelt „Határozat” utolsó mondata szerint „a Presbitérium... a fentieket... tovább terjeszti az Országos Presbitérium legközelebbi, 1990 június 12-re összehívott ülésére”. Az olvasó tehát reménykedhet, hogy valami „beindult”, és joggal várhatja ennek a folytatását a beteljesedését, befejezését, hogy a rehabilitálás ténylegesen megtörténik. A döntésekről az egyházi sajtóból

értesülő olvasó azonban mind a mai napig hiába vár a megnyugtató befejezésre, hiszen arról majdnem másfél év után sem történt híradás. Az olvasó nyugtalansága érthető: Ordass püspök teljes egyházi rehabilitálása mi-ért is várta még magára?

A „Határozat” utóélete

Cikkem megjelenése után pár soros szelíd hangú levelet kaptam Harmati Béla püspöktől, amelyben sajnálkozását fejezi ki, hogy azt írtam, hogy Ordass Lajos egyházi rehabilitálása mind a mai napig nem történt meg. Mint írja, „szerencsésebb lett volna”, ha előadásomban utalok az általa mellékelte dokumentumokra. Az egyik melléklet a fent elemezett „Határozat” fénymásolata, a másik viszont egy géppel írt szöveg volt, melyet Harmati Béla püspök-elnök a Magyarországi Evangélikus Egyház nevében (OE 129/1991) ez év március 18-án írt. Címzetje - számomra kissé furcsa módon - : „Országos Egyházi Presbitérium, 1990 június 12. Budapest.” (sic). A levél szó szerinti közlésére Harmati püspök nem hatalmazott fel, de mivel kifogásolja, hogy erre a dokumentumra miért nem utalok, hadd tegyem azt is elemzés tárgyává.

1. Amíg a Déli Egyházkerület fenti „Határozat”-ának megemlézése - elismerem - tényleg szerencsésebb lett volna, addig, s ezt kérdezem, miképpen hivatkozhattam volna egy nem publikált, s ezért általam nem ismert püspöki levélre?

2. A levélben Harmati püspök az Országos Presbitérium számára (!) 1991 március 18-án „hivatalosan igazolja”, (hogy ugyanaz!) az Országos Presbitérium 1990 június 12-én foglalkozott a Déli Egyházkerület

Presbitériumának 1990 május 17-i felterjesztésével. Annak sincs semmi nyoma, hogy ki kérte ezt a „hivatalos igazolást”.

3. A levél második paragrafusa - szinte szó szerint - megismétli a „Határozat” első pontját.

4. A levél utolsó két paragrafusát legyen szabad idéznem:

„Mivel a Déli Egyházkerület Presbitériumának az ügyre vonatkozó határozata 1990 június 3-án az Evangélikus Élet pünkösdi számában nyilvánosságra került, az Országos Presbitérium örömmel és Isten iránti hálával állapítja meg, hogy D. Ordass Lajos rehabilitálása ezzel lezárult.”

Az Országos és a Kerületi Presbitériumok gondoskodnak arról, hogy D. Ordass Lajos püspök 1958-as hivatalból történt eltávolításával kapcsolatban történt más személyeket ért méltánytalanság, üldözés és joghátrány is orvosoltassék.

Dr Harmati Béla püspök-elnök

5. Az utolsó előtti bekezdés számomra érthetetlen, ugyanis a püspök aláírásával ellátott, az Országos Presbitériumnak adresszált, s annak az 1990 június 12-i üléséről szóló igazolás váratlanul átváltozik az Országos Presbitérium ünnepélyes deklaráló hangjává. Hogy ebben a szövegben ki szól kihez, s miért éppen 1991 március 18-án, - azt az olvasó aligha tudja kibogozni.”

6. A levél minden érthetelensége ellenére is világos azonban, hogy az Országos Presbitérium nem hozott külön sem nyilatkozatot, sem határozatot, hanem mindössze visszautalt a felterjesztésre. Frenkl torzít a cikkében. A 14. oldalon két határozatról, a Déli Egyházkerület május 17-i és az Országos Presbitérium június 12-i határozatáról írt és - itt már csak egyes számot használva azt mondja, hogy a „határozat” megjelent az Evangélikus

Életben”. Hogyan is jelenhetett volna meg egy június 12-i határozat egy június 3-i újságban?

7. Idézek Boleratzky Lóránd fent említett tanulmányából:

„A fenti előzmények után azt lehetett volna várni, hogy az Országos Presbitérium egy olyan határozatot hoz, melyben megállapítja, hogy az egyház akkori vezetősége nem tiltakozva a törvénytelen állami nyomás ellen, a törvénytelen eljárásban maga is résztvett és ezzel cserbenhagyta és elárulta Ordast. Ezzel szemben a Országos Presbitérium csak visszautalt a Déli Kerület presbitéri megállapításaira, ami véleményem szerint semmiképpen sem értelmezhető egyházi rehabilitációként” (Kiemelés tőlem. FT).

Mit jelent a „rehabilitáció”,?

Ezek után logikus a kérdés: mit jelent a rehabilitáció? Azt hiszem - egyhén szólva - pontatlan Frenkl Róbertnek az a megfogalmazása, hogy az „Ordass-rehabilitáció már 1988 augusztusában, a Deák téri templomban megtörtént, (15.1.), s azt hiszem az egyházjogász Boleratzky Lórándnak teljesen igaza van abban, hogy a rehabilitáció jogi kategória, s nem egyszerűen - az enyhülő politikai légkörben megnyilvánuló - alkalmi gesztus. Az említett Kulcsár-levéllel kapcsolatban Boleratzky a következőket írja: „De vajjon az állami rehabilitáció felmenti az egyházat, hogy az ártatlanul meghurcolt egyházi személyeket rehabilitálja? Azt gondolom, hogy semmiképpen sem, mert olyan erkölcsi tesztületnek, mint az egyház kínosan kellene vigyázni arra, hogy ha a jogrend sérelmet szenvedett, az orvosoltassék is... Az egyháznak hallatnia kell szavát, amikor erre szükség van. Nyil-

ván ez sokszor nehéz. Ezúttal két dolog is kényessé teszi az őszinte beszéd elmaradását: az egyik, hogyha Ordast törvénytelenül állították másodsorra is félre, mit jelent ez az Evangélikus Világszövetség szempontjából, a másik pedig az: nem illetné-e jóvátétel Ordass özvegyét?..

Ordass püspök rehabilitálása az anyagi jóvátétel túl annak kimondását jelentené, hogy az 1958-as elmozdítás törvénytelen volt, tehát Káldy Zoltán püspöksége de facto és nem de jure püspökség volt, mivel a pártállam rákényszerítette - ez Botta István megfogalmazása - az evangélikus egyházra Káldy Zoltánt. Véleményem szerint, tragikus sorsú alak ő, hiszen valójában akkor „bukott” (ld. Dóka 1984-es Nyílt levelé-t), amikor elérte a vágyott legmagasabb rangot, az LVSZ-elnöki posztját. Ezzel, mint ő gondolta „Jekörözte” Ordass, aki az LVSZ-nek „csak” alelnöke volt, s így mosumar ország-világ előtt is végérvényesen legitímnek vélhette pozícióját. (Dolgozatomban most nem feladata az LVSZ-nek és más világszervezeteknek a Kelet-Európai államokkal való politikai összefonódását elemezni, erre vonatkozóan ifj. Balog Zoltántól hallottam rendkívül meggyőző előadást éppen az említett REMM konferencián.)

Előadásomban egy perccig sem vitattam, hogy az elmúlt években történetek pozitív megnyilvánulások Ordassal kapcsolatban, csupán a rehabilitáció tényét nem ismertem - és most sem ismerem - el. Egyébként még néhány dologra fel kell hívnom Frenkl Róbert figyelmét. Az említett szekszárdi útra, elsőként nem az akkori szekszárdi lelkész hívta meg, hanem többek kérését tolmácsolva - én. Megmondom őszintén, imponált nekem s bátor tettnök tartottam,

hogy 87 novemberében beiktatási beszédében a Deák téri gyülekezet és Miklós Imre előtt kiemelte azt, hogy Ordass Lajos konfirmálta. Mindenesetre Frenkl Róbert rosszul emlékszik a szekszárdi közös utunk és az én Ordass-előadásom időpontjára, ami nem 88 őszén, hanem 88 április 22-én történt. Az időpont annyiban jelentős, hogy még egy hónappal a döntő fordulat, a májusi pártértekezlet előtt, tehát - s akkor még nem tudtuk - a Kádár-éra utolsó heteiben vagyunk. Az említett Deák téri beszéd is csak négy hónap múlva (88 augusztusában hangzott el). Bátor tettnök tartottam azt, hogy Frenkl Róbert vállalkozott velem erre az útra, s a fuvarért köszönettel tartozom neki. Ha már ő anekdotikusan kezdi, én is megkérdezem: felfigyelt-e arra, hogy az akkori esszémben volt egy szó - pár nappal korábbi, a Teológián tartott előadásából átvéve -, amit neki adresszáltam. „Ordass nem a biofizika törvényére hallgatott...” (ld. Keresztyén Igazság, 1-2.18.1) Egyetértettünk abban, hogy ő a „dinamikus”, én pedig Ordass kapcsán a „statiszti” magatartást (vö. a megállás szimbóluma) preferáltam. E nyit, bár mondhatnék többet is, az emlékezetes szekszárdi útról. Nem rajtam múlt, hogy nem volt folytatása.

Az OLBK szerepe

Amikor azt írja, Frenkl Róbert, hogy az OLBK-nak „igen szerény” a kisugárzása, akkor kétségtelenül igaza van, ha valamiféle konspirációs tevékenységre, vagy egy jól összehangolt taktikára gondol. Igaza van: politikailag, vagy egyházpolitikailag erősen szervezett az OLBK. Ellenben elfelejti azt a szellemi erőt, ami hosszú távon és nem a napi egyházpolitika szintjén

nyilvánul meg, amikor tudatosan elhallgatja az OLBK kiadói-szerkesztői tevékenységét, hézagpótló könyvek hosszú sorát, amit a kiadó és a szerkesztő fáradságos munkával, bármiféle támogatás és anyagi ellenszolgáltatás nélkül, a családjukra szánt idejük vagy szakmai karrierjük feláldozása árán végeznek. Amikor viszont az OLBK idősebb vezető tagjait (Boleratzky Lórándot, Botta Istvánt, id. Kende Györgyöt név szerint is említve) ismét a vádlottak padjára ülteti (haj Istenem, immár hányszor ebben az egyháztörténelemben!), s most fenyegető hangon a felelősségükre apellál, véleményem szerint, mérhetetlenül igazságtalanul jár el. Nem gondol arra, hogy talán éppen azért is „szerény” a Kör kisugárzása, mert a kör maholnap nyilvánosan esztendő, de lankadalan erővel dolgozó titkára, a publikációk kiadója, az egyháza iránti felelős féltésből önkéntesen visszamegy második számúzetése színhelyére, s - ahogy ő fogalmazta - az egyházunk kusza közállapotait jól tükröző kistarcasai öregothonban építkeznek, szervez, rendet terem, fizikai munkát végez, lelkeket gondoz és adminisztrál.

A REMM-konferencia

Frenkl Róbert elmarasztal a REMM-konferencián való részvétel tényéért is. Való igaz, hogy a REMM-mel szemben nekem is voltak fenntartásaim, de amikor Dóka Zoltán kérésére elvállaltam, hogy a megadott címen Ordass Lajosról előadást tartsak, elsősorban az motivált, hogy e egyszerű eleműről más felekezetekhez tartozó, s a történelmi igazságot kutatók előtt is szóljak, s egyúttal azt boncolgassam, amivel Frenkl is egyetért, hogy az egyház miért nem tudta

Ordass életpéldáját magáévá tenni. Szorongásaim mellett azonban izgalmmal vártam, hogy végre személyesen is találkozassam *Tökés Istvánnal*, akivel még négy évvel ezelőtt hermetikusi kutatásaim kapcsán leveleztem. Nem tudom, mire alapozza Frenkl Róbert azt, hogy „Ordass személyisége és pályája olyan messze van mindattól, amit... ez a konferencia... kifejtett”, hiszen a konferencián nem volt jelen, az előadások pedig mindeztől még nem láttak napvilágot. Elmondhatom, hogy egy-két megnyilvánulástól eltekintve, nemcsak hogy szertefoszlottak kezdeti aggodalmaim, hanem a kétnapos konferencia igazi élmény is jelentett. S akár hiszi Frenkl Róbert, akár nem, az egyházépitésről tanultam talán itt a legtöbbet. A második nap délelőtti betoppant Hegedüs Lóránt református püspök, aki a próféta és pásztor szerepéről szólva - mint mondta - pecsétjét adja az „igazság igazságmozzanát” képviselő konferenciára úgy, hogy közben a szeretet elvére, az egyház egységére figyelmeztet bennünket. A búcsúzáskor pedig hozzátette, hogy a konferenciáról az evangélikusok zsinatára siet, ahol a mondanivalójának másik oldalát fogja hangsúlyozni: az igazság is kell, nemcsak az egység vagy a szeretet.

Még egy szó az un. „harmadik útról..”

Frenkl azt írja, hogy nemcsak őt, hanem másokat is bántok, amikor Túróczy Zoltán és Szabó József püspököt, valamint Veöreös Imre méltatásról feltételezem, hogy céljuk Ordass jelentőségének kibővítése lenne. Szeretném leszögezni, hogy mindhárom személyt mindig is nagyon tiszteltem, a Keresztyén Igazság 9.

számában megjelent szerkesztői beszélgetésben minden - véleményem szerint tendenciózus - félremagyarázás ellenére is azt állítottam, hogy ők is az egyházi utat járták. A Frenkl által bírált cikkemben pedig, véleményem szerint, egy tendenciát ismertem fel, mégpedig azt, hogy a „harmadik egyházi út” Veöreös Imre által „felfedezett” *Konceptiója* egy nivelláló tendenciát takar. De még azt sem állítottam, hogy ez a tendencia akár Veöreös Imre, akár az említett személyek részéről *tudatos* lett volna. Véleményem szerint a három évtizedes Káldy-korszak nem „anti-Túróczy”, s pláne nem „anti-Szabó”, hanem egyértelműen *anti-Ordass* korszak, s nem véletlen, hogy Káldynak ugyanolyan tabu és érzékeny pont volt Ordass neve, mint Kádárnak Nagy Imréé. Ezért bármennyire is karizmatikus személyek voltak az említett püspökök, nem lehet őket úgy egymás mellé tenni, mint azt a Konceptió alapján Veöreös Imre és mások tették. Úgy vélem, azok, akik most nivellálnak, nem ismerték fel azt a sorrendet, hogy előbb *etikai rendet kell teremteni, s utána* valóban újra fel kell fedeznie az egyháznak Túróczyt vagy Szabót. Ordass nemcsak a megállás, hanem az egyház alkotmányosságának, törvényességének is a szimbóluma, s mi ezért hivatkozunk rá, s ezért nem értek egyet Frenkl Róberttel, hogy a múlt felől nem lehet a jelen és a jövő problémáit megoldani. Számos példát említhetnék annak illusztrálására, hogy akik „Jegitimálják” egy törvényes uralkodó száműzését, azok demoralizálnak egy népet. Azt hiszem, ez történt az evangélikus egyházban is. A gyógyítást is azon a ponton kell megkezdeni egy beteg testen, ahol a fertőzés bekövetkezett. *Ezért van* szükség a megújulásnak Ordassra, erre az

etikai erőre, s ennek fel nem ismerése pedig Frenkl *nagy tévedése*. Téved továbbá Frenkl Róbert akkor is, amikor azt hiszi, hogy a régi beidegződéseknek megfelelően a felső vezetői intézkedésektől várom a megújulás folyamatát. Pár nappal Frenkl cikkének kézhezvétele előtt Veöreös Imrének válaszolva írtam le azt, hogy nem az egyes vezetőktől várom én a „bánom” kimondását, „hanem azoknak a feltételeknek a megteremtését hiányolom, amelyek lehetővé tennék, hogy az egyház teljes teste spontán, alulról mondhassa ki azt”.

Etikai konzekvencia és/vagy egyházépités

A fentiekből következik, hogy számomra leleplező értékű Frenkl Róbertnek az az állítása,

hogy „ma nem az etikai konzekvencia, hanem az egyházépitő püspök üzenete a mértékadó” (16.1). Mintha e kettőt valaha is szét lehetett volna választani! Mennyit hallottuk ezt Káldyék alatt: vegyetek részt Ti is aktívan az egyház épitésében! Az etikus gondolkodás mindig is veszélyesebb volt, mint a látványos nyüzsgés. Persze, hogy építhette volna akkor is mindenki a diakóniai teológiát, hiszen annak lényege éppen a hitet kijátszó cselekedet. S mindeközben Ordass úgy épitett, hogy nem „épitett”, úgy tett hogy nem „tett”, úgy beszélt, hogy hallgatott, vagyis az *ő negatív jelenléte* nyomta rá bélyegét az elmúlt negyven évre.

Frenkl Róbertnek e „megkockázatot” állítása most már érthetővé teszi számomra, hogy miért is nem érti, értheti Ordass hitvalló magatartásának, a bergravi-lutheri modellnek a lényegét.

Aki az etika nélküli cselekvésben, „épitésben” egy pillantig is mer gondolkodni, az ezt nem is értheti.

Hogy mit tenne Ordass Lajos, ha ma is élne? Gondolatban eljátszhatunk e történelmi kérdésével. Igen, kétségtelen, a stílusában biztos halkabb lenne, mint a rá hivatkozó reformisták nagy része. Biztos, még meg is dorgálná olykor a „fiatit”. De mit sem változtatna ez a „szelíd kegyességén”, mint ezt Botta István olyan találóan megfogalmazta. Ordass egyházépitésének éppen az etikai konzekvencia az alapja, s olyan alapokra amire ő nem épitett volna, mi sem épitettünk. S amíg az alapok nem kerülnek a helyükre, nekünk harcolnunk kell, ugyanúgy, ahogyan ő is, s ahogyan a közös mesterünk is harcolt. Mi ezzel is épitünk.

Iff.Fabiny Tibor

POLITIKA

Keresztyén ihletésű gondolatok Bibónál keresztyén politikai kultúra ma?

Tisztelt szabadegetemi hallgatóság!

A feladvány kettős: egyrészt Bibó keresztyén ihletésű gondolatairól, másrészt pedig keresztyén politikai kultúráról kell beszélnem. A második feladvány már eleve kérdőjellel is van megfogalmazva. Ennek értelmében két részre kell osztanom mondanómat; hogy a két rész mégsem lesz igazán két rész, az nyilvánvalóan már az első feladattól is következik. Azt is el kell mondanom, amit korábban nem akartam ugyan, de Bárczay Gyula vezetője rákényszerít, hogy azért kellett végigolvasnom Bibó összegyűjtött munkáit, mert korábban egy bizonyos első fokú naivitás élt bennem Bibóval kapcsolatban, aminek jegyében így válaszolhatnék az első kérdésre: mivel Bibó keresztyén ember volt, sőt református ember volt, világos, hogy gondolatai keresztyén

ihletésűek; s ezzel be is lehetne fejezni az előadás első részére vonatkozó fejtegetéseket. Azonban amikor az előadásra készültem, azzal a meghökkenítő ténnyel kellett szembeszűlnöm, hogy Bibónak nincsen kifejezett politika-teológiai konfessziója. Ha tehát idejövök és a hallgatóságnak klasszikus lökösökkel is bizonyítanom kell első naivitásom evidenciáját, hogy ti. Bibó keresztyén ihletésű gondolkodó volt, nagy bajba fogok kerülni. Természetesen, tanúktól vett tanúságként, én is elmondhatnám a bibói életpályának, sorsnak azokat a kiemelkedő momentumait, amelyekből visszakövetkeztethetünk az ő keresztyéni mivoltára. Ettől eltekintve azonban az én első naivitásom megszűnne és kritikai stádiumba kerültem, és ezért kénytelen voltam elolvasni az egész életművet, hogy egy második fokú naivitásba